

Oainne mu, oahpaheaddji!

– oahpaheaddjebagadus
mánáid ja nuoraid birra geat
leat headis ja morrašis

Illustration: on5foto

Sisdoallu

Man dihte lea atnu oahpaheaddjebagadeapmái?	3
Makkár dilálašvuodain sáhtta leat áigeguovdil atnit oahpaheaddjebagadeami?	4
Heahte- ja morašreakšuvnnat mánáin ja nuorain	4
Heahte- ja morašreakšuvnnat rávisolbmuin	5
Apealla: Oainnát go mu, oahpaheaddji?	6
Go oahppit leat headis ja morrašis – movt sáhtta skuvla veahkehit?	7
Váldde oktavuoda bearrašiin	7
Maid sáhtta skuvla fállat?	7
Váldde oktavuoda mánáin/nuorain	8
Berre go luohkká beassat diehtit?	9
Jus oahppi ja bearaš háliida ahte luohkká galgá beassat diehtit dilálašvuoda birra	9
Evttohusat luohkkáságastallamiidda go muhtumis oahppi bearrašis lea duodalaš dávda dahje heahti	10
Evttohus luohkkáságastallamii go muhtun oahppi váhnen, oabbá dahje viellja lea jápmán	11
Go oahppi váhnemis, oappás dahje vieljas lea borasdávda	13
Čielggadanságastallan	13
Evttohus luohkkáságastallamii:	14
Máná/nuora čuovvoleapmi	16
Dakkaviđe čuovvoleapmi	16
Čuovvoleapmi áiggi badjel – dávdda oktavuodas	16
Čuovvoleapmi áiggi badjel – jápmima manjel	17
Buorit rutiinnat áimmahuššat ohppiid geat leat morrašis ja headis	18
Sajáiduhttin hálddahas	18
Resursajoavku/joavku skuvllas	18
Olggaldas resurssat	18
Sihkkarastit dieđuid skuvlii	19
Rievdamat/skuvlla lonuheapmi	20
Girjjálašvuoha	21
Borasdávdasearvi	22

RUÐALAČČAT DORJON:

FÁGALAŠ OVDDASVÁSTIDEADDJI: Randi Værholm

Øvdasiidogovva: NTB scanpix

Gráfalaš designa: Borasdávdasearvi

Man dihte lea atnu oahpaheaddjebagadeapmái?

Dán oahpaheaddjebagadeami vuodđu lea ovddit bagadeapmi: Barn i sorg og krise 2003 rájes, mas guoktenuppelohkái skuvlla Sogn ja Fjordanes ja Hordalánddas serve ovdánahttinbargui ja árvvoštalle oahpaheaddjebagadeami. Álgooahpaheaddjebagadeapmi lea deaddiluvvon guđa geardde, ja dát ođđa almmuhus lea veaháš divoduvvon ja viiddiduvvon.

Oahpaheaddjebagadeami sáhtta atnit olle skuvlamannolagas, vuodđoskuvlla rájes joatkkaskuvlla rádjái.

Dán oahpaheaddjebagadeami duogáš lea dohkkeheapmi ahte oahpaheaddjit dárbbasit doarjaga sin dehálaš barggus go muhtun sin ohppiin lea morrašis ja headis duođalaš dávdda, jápmima dahje eará duođalaš dáhpáhusaid dihte lagas bearrašis.

Juohke oahpaheaddji ja skuvla ferte ráhkkanit dasa ahte oahppit bohtet vásihit roasuid nu go duođalaš dávddaidda dahje jápmima bearrašis. Oahppi reakšuvdna roassodillái bohtá čuohcat máná skuvlaárgabeaivái. Sihke oahpaheaddjit ja mieloahppit fertejit dan dihte vuhtii váldit ovttaskas oahppi massima ja morraša. Das lea stuora mearkkašupmi go oahpaheaddjit ja mieloahppit oidnet ja ipmirdit daid mánáid geat leat headis ja morrašis. Dan dihte lea dárbbaslaš ahte buot oahpaheddjiin lea gelbbolašvuotta dustet mánáid hástaleaddji eallindilálašvuodain, ja ahte juohke skuvllas lea doaibmaplána mii veahkeha oahpaheddjiid eambo váldit oasi ja bargat buriin vugiin.

Oahpaheaddjeoahppu ii álo ráhkkanahte oahpaheddjiid dustet ohppiid morrašis ja headis. Olu oahpaheaddjit dovdet ahte sii eai leat nákke doarvái veahkehit go oahppi lea massán iežas lagamusa. Olmmoš ii dárbbas leat psykologa doarjun dihte mánáid morrašis, muhto ferte leat mielolmmoš. Oahpaheaddjin leat don dehálaš oassi mánáid rávisolbmofierpmádagas. Mánát ja nuorat dárbbasit du doarjaga headis ja morrašis.

12-jahkásaš nieiddaš gii lea massán áhčis: “Nu buorre go oahpaheaddji diehtá ja ipmirda. De son oaidná goas mus lea váivi ja goas dárbbasán hupmat dahje dušše fitnat olggobealde.”

Eanas skuvllat leat ráhkadan gearggusvuodaplána lihkohisvuodaide ja fáhkkašjápmmiidda. Dát oahpaheaddjebagadeapmi gieđahallá ovddemustá guhkesáiggi čuovvoleami go oahppit leat morrašis ja go ohppiin lea duođalaš dávda bearrašis. Dat lea oaivvilduvvon lassin gearggusvuodaplánii. Gearggusvuodaplánat eai leat goassege áibbas gárvásat. Juohke dáhpáhus lea sierralágan, ii ge daidda sáhte ráhkkanit bienasta bitnii. Lea maid dehálaš ahte juohke skuvla heiveha gearggusvuodaplána iežaset skuvlii.

Go skuvllas leat oahppit headis ja morrašis, de lea dat olles skuvlla ovddasvástádus. Ii galgga leat dušše ovttaskas oahpaheaddji ovddasvástádus. Olles oahpaheaddjeveahka ja hállddahuš ferte organiseret doarjaga ja veahki.

Gihppaga loahpas gávnnat makkár rutiinnaid ja struktuvrraid sáhtta leat ávkkálaš ásahit skuvlii ovdagihtii vai buoremus lági mielde sáhtta gieđahallat ohppiid morraša ja headi. Lea dehálaš ahte gávdnojit buorit vuogádagat áimmahuššat mánáid ja nuoraid váttis eallindilálašvuodain, ja dat lea oadjebasvuotan buot beliide ahte gávdnojit čielga rámmat ja reaidut dán bargui juohke ovttaskas skuvllas.

Makkár dilálašvuodain sáhtta leat áigeguovdil atnit oahpaheaddjebagadeami?

Go mánát vásihit dramáhtalaš rievdamiid eallimis, de oallugat vásihit dan heahntin ja ožžot reakšuvnnaid. Heahnti sáhtta šaddat:

- Go mánna ieš dahje eará lagas bearašlahttu šaddá duođalaš buohcci.
- Bearašlahtuid psyhkalaš dávdmaid oktavuodas.
- Bearašlahtuid bistevaš dávdmaid oktavuodas.
- Gárrenmirkodili oktavuodas bearrašis.
- Go mánna massá váhnema, oappá, vielja dahje eará lagasolbmo jápmimii.
- Earránemiid ja eará earuhemiid oktavuodas nu go jus váhnen, oabbá, viellja dahje muhtun lagasolmmoš šaddá giddagassii.

Jus muhtun du ohppiin oažžu borasdávdda, de gávnnat buriid dieđuid ja evttohusaid lágideapmái neahttasiiddus **kreftforeningen.no**.

Oahpaheaddji 5. luokás: "Oahpaheaddjebagadus lei veahkin munnje go oahppis šattai eadni duođalaš buohcci. Ožžon buriid cavgilemiid movt doallat oktavuodá ruovttuin ja maid movt luohká váldit searvá daša."

Heahnte- ja morašreakšuvnnat mánáin ja nuorain

Dábalaš reakšuvnnat mánáin ja nuorain geat leat headis dahje morrašis sáhttet leat:

- konsentrašuvdnaváttisvuodát
- vajálduhtta olu
- stađuheapme
- hušša – eambbo gierddoheapme
- ballu
- váivi
- suhttu
- váhneamat geat rahčet seammá reakšuvnnaiguin

Normála heahnte- ja morašreakšuvnnat sáhttet leat hástaleaddjit mánáid ja nuoraid skuvlaárgabeaivvis. Jus oahppi bártida konsentrašuvnnain ja vajálduhtta olu, de dat sáhtta čuočcat sihke skuvlabargui ja leavssuide ruovttus. Skuvlaprestašuvdna láve sáhttit hedjonit go mánáin lea soames duođalaš buohcci bearrašis dahje jus muhtun bearrašis lea jápmán. Vai ii šatta prestašuvnadeaddu dakkár dilálašvuodain, de sáhttet oahpaheaddji, oahppi ja váhneamat ovttas čielggadit ja heivehit guđemuš bargguiguin ja oahppomihtuiguin oahppi sáhtta bargat.

Ráhkan ja čájjet ipmárdusa daša ahte sihke oahppi ja váhneamat sáhttet vajálduhttit eanet go dábalaš, sihke lášmmohallanbiktasat ja girjjit ja eará dinggat sáhttet vajálduhttot. Fuomáš maid ahte oahppi sáhtta leat stađuheapme ja suhtus, ja dat sáhtta čuočcat sosiála searvevuhtii olbmáiguin ja luohkáin.

9. luohkkálaš geas lea duođalaš buohcci oabbá: "Mun in nagodan konsentreret skuvllas. Čohkkájin dušše ja jurddašin movt mu oappáin manna buohcciviesus."

Mánát ja nuorat eai soaitte álo nu garrasit reageret dakka maŋnel dáhpáhusa. Reakšuvnnat sáhttet boahit maŋnel. Moraš ii leat juoga mii jođánit nohká, muhto juoga mii bistá ja čuovvu máná viidásit eallimis. Nuorat mánáin sáhttet reakšuvnnat máhccat guhká maŋnel dan mielde go máná eanet ipmirdišgoahtá maid massin mearkkaša, dahje jus dáhpáhuvvet stuora rievdadusat dahje dáhpáhusat máná guovdu.

9-jahkásaš bártnáš: “Mun ballen vuolgimis ruoktot skuvllas. Jurddaš jus eadni lei hui buohcci, dahje vaikko jápmán?”

Lea oalle dábálaš ahte mánát, ja erenoamážit nuorat, eai hálit hupmat dan birra mii lea váttis. Rávisolbmot eai ábut bágget mánáid rahpasit, muhto fertejit leat sensitiivvat ja várrogasat. Mánát ja nuorat fertejit ieža beassat mearridit maid áigot dadjat ja geasa. Lea dehálaš ahte skuvla láchčá diliid dasa ahte oahppit headis ja morrašis besset hupmat muhtumiin, omd. oahpaheddjiin, ráđđeaddiin, dearvvašvuođadivššáriid dahje earáiguin.

Dábálaš heahte- ja morašreakšuvnnat rávisolbmuiin sáhttet leat:

- konsentrašuvdnaváttisvuođat
- vajálduhtta olu
- stađuheapme
- hušša – eambbo gierddoheapme
- ballu
- váivi
- suhttu

Lea dehálaš muitit ahte váhnemiin maid leat reakšuvnnat dan roasu dihte maid vásihit. Rávisolbmot bohtet maid bártidit muittuin, leat hearckit, hárbmasat ja suhtus. Dan dihte lea dehálaš ahte skuvla atná dan muittus go gulahallá bearrašiin. Oahpaheaddji lea dávjá deháleamos olmmoš, stabiila rávisolmmoš, dalle go váhnemiin lea heahti. Olu váhnemiid mielde lea oahpaheaddji hirbmat buorre doarjja sidjiide váhnemin, okta gii oaidná sin mánáid beaiválaččat.

Kine Smith Larsen čeahkkáigeassá iežas apeallas “Oainnát go mu, oahpaheaddji?” movt duođalaš dávda nu go borasdávda čuoheá mánáid skuvlaárgabeaivái oapmahažžan.

OAINNÁT GO MU, OAHPAHEADDJI?

Ráhkis oahpaheaddji. Mun lean jaskadeabbo odne go DÁBÁLAČČAT. Don dieđát – eadni lea buohccán duođalaččat ja lea buohcciviesus. Mun jurddašan nu olu dáid beivviid – mun balan. Mun jáhkán son lea issoras buohcci dan dihte go rávisolbmot jávohuvvet go mun boadán, ja mun oainnán ahte sii čirrot ... Dan dihte mun lean nu jávoheapme odne.

Ráhkis oahpaheaddji. Mun lean eambbo suhtus ja váddáset odne go DÁBÁLAČČAT. Don dieđát – rávisolbmot oaivvildit ahte mun galgga fitnat eatni luhtte buohcciviesus, muhto mun in hálit. Son han lea nu buohcci – jurddaš jus dat njoammu?! Čáhceruobbedávda ja ruksesboahkut goit njommot. Mun dieđán – ja eadni lea mihá vearrát buohcci. Dan dihte in hálit fitnat su luhtte ...

Ráhkis oahpaheaddji. Mun riejan mihá eanet odne go DÁBÁLAČČAT. Mun lean nu dolkan go buohkat jearahit movt etniin manná! Buohkat hupmet eatni birra – sihke ruovttus ja eará sajis. Mun lean jámas dolkan! Mun lean suhttan eadnái. Son oážžu buot fuomášumi – mu mielas ii oro oktage berošteame mus. Dan dihte mun rigeren.

Ráhkis oahpaheaddji. Mun in leat šat MOVTTET. Okta gean mun dovden, jámii seamma dávdain go mii eatnis lea. Dál mun ipmirdan man duođalaš borasdávda lea. Eadni boahá sihkarit maid jápmit. Mun balan. Ii leat sihkar ahte eadni boahá ruoktot juovllaide. Ii leat sihkar mus lea šat eadni nu guhká. Buot lea váivi. Mus ii leat mihkkege mainna lean movttet. Jus mun “vajálduhtán” ja ribahan bohkosit stoagadettiin - de mun geassádan eret eará mánáin vai beasan leat ráfis. Mus ii leat lohpi leat buoremielas. Rávisolbmot eai goit leat, ja de in sáhte mun ge leat buoremielas. Mun doivon ahte rávisolbmot dihte buot, muhto dál ipmirdan ahte sii ballet liikká olu go mun ...

Ráhkis oahpaheaddji. Lean álgán beroštit leavssuin mihá eanet go DÁBÁLAČČAT. Eadni lea oainnat hui buohcci, ja mun háliidan ahte son galgá leat vuovdnái muinna ja jurddašit ahte lean čeahppi. Oainnat go jus in leat čeahppi skuvllas, de sáhtta eadnái šaddat váivi, ja jus sutnje šaddá váivi, de sáhtta šaddat vel eambbo buohcci ja jápmit. Dan dihte mun ferten leat čeahppi – vai eadni ii jáme. Go jus son jápmá – de dat lea mu sivva.

Ráhkis oahpaheaddji. Don soaittát jurddašit ahte mun láhtten ártegit ja gáibidan eanet go dábálaččat. Mun ipmirdan bures jus lean dolkadahtti ja jus váibbat ja suhtat. **Mu mielas lea dušše nu váttis dadjat ahte mun dárbbášan du.** Mun čájehan dihtomielalaččat – ja dieđekeahttá – ahte mu mielas lea eallin váttis dál. Mun lean unni, balus, ii ge mus leat nohkka eallinvásáhus diehtit ahte sihke mun ja olles mu bearaš lea headis. Dat RÁVISOLBMOT geat rievtti mielde galget leat mu lagamusas – ovdamearkka dihte eadni ja áhčči – sis lea nohkka iežaset heđiiguin. **Munnje lea dehálaš diehtit ahte don oahpaheaddjin dieđát.** Livččii buorre jus eará oahppit mu luohkás maid dieđášedje ... De dovddašin iežan oadjebasabun. In soaitte dárbbášit čađat hupmat dan birra, muhto juste dál dovddan iežan oadjebasamus olbmuiquin geat dihtet ahte eadni lea buohcci. Geat dihtet ahte lea lossat. Rievtti mielde áiggun dušše ovtta dingga dus bivdit:

OAINNE MU, OAHPAHEADDJI!

Go oahppit leat headis ja morrašis – movt sáhtá skuvla veahkehit?

- Movt sáhtán mun oahpaheaddjin veahkehit?
- Maid sáhtán dohkkehit?
- Mii mus gáibiduvvo dán dilálašvuodas?
- Movt sáhtán váldit oktavuoda?

Dát leat jearaldagat maid olu oahpaheaddjit jurddašit go gullet ahte muhtun sin oahppi lagas bearrašis lea duodalaš buohcci dahje jápmán.

Olu oahpaheaddjit ballet báhkemis sisa go muhtun bearaš lea heahtedilis. Eanas bearrašat lávejit goitge liikot bures go oktavuoda oahpaheaddji váldá oktavuoda.

Eadni gii aitto lea gullan ahte su isit ja mánáid áhčči boahhtá jápmit borasdávddain: “Go mii olliimet ruoktot buohcciviesus ja leimmet buot vearrámus headis, de ringii telefodna. Lei min 7-jahkásaš bártnáža oahpaheaddji. Ii lean oba sáhttit ge buoret telefodna. Veahkkás rávisolmmoš gii dovdá munno máná ja gii sáhtá midjiide veahkin váldit vára sus.”

Go oahppit ja sin bearrašat leat morrašis ja headis, de sáhtá olmmoš oahpaheaddjin dovdat fámoheapmin. Ane muittus ahte deháleamos maid dagat, lea čájehit ahte leat das, ahte gierddat gullat. Fertet sihkkarastit ahte jođiheaddjit ja eará bargoguoimmit veahkehit du leat buorren oahpaheaddjin dieid dilálašvuodain. Kollegiála doarjja lea hirbmat dehálaš. Geahča eanet dan birra dáppe: “Rutiinnat movt bures áimmahuššat ohppiid geat leat morrašis ja headis”.

Váldde oktavuoda bearrašiin

Váldde oktavuoda gullan dihte movt ruovttus lea, ja maid oahppi diehtá. Dakkár ságastallamis sáhtá maid oahpaheaddji buktit rávvagiid jus váhnemat dan háliidit. Jeara mainna skuvla sáhtá veahkehit, muhto mital konkrehta mii dis lea fállat. Bearrašii sáhtá leat váttis diehtit masa dárbbášit veahki. Mađi eanet konkrehta veahki fálat, dađi álkit lea váldit vuostá.

Maid sáhtá skuvla fállat?

- Fála veahki leavssuiguin.
- Bargat leavssuid skuvllas, SAÁO:s dahje eará ohppiid luhtte.
- Fála koordineret geavatalaš veahki maid eará váhnemat fállat, omd. doalvut ja viežžat doaimmain.
- Fála doarjjaságastallama mánáin/nurrii oahpaheddjiin, dearvvašvuoda divššáriin dahje čujut earáide.
- Fála luohkkádieđuid dilálašvuoda birra dahje fáttá morraša birra luohkás.
- Vejolaččat váldit liigeoahpaheaddji luohkkái.
- Geahččat bearrái movt oahppi birge fágalaččat.
- Heivehit oahpahusa ja gáibádusaid dan mielde maid oahppi sáhtá nákcet.
- Geahččat ahte oahppis lea buorre friddjagoartiliin.

Šiehtat ahte váldibehtet fas oktavuoda movt ovtasbargat buoremussan mánáin. Mital movt mánáiguin manná. Váhnemiidda lea buorre gullat ahte mánáin orro leame sosiálalaččat buorre skuvllas, dahje ahte sii birgejit bures fágalaččat, vaikko mánáin ja váhnemiin lea ge lossat. Lea dehálaš deattuhit smávva posiitiiva vásáhusaid.

Sáhtát váldit oktavuoda omd. 1 vahkkus, juohke 14. beaivvi dahje 1 mánu, dat vuolgá dilálašvuodas.

Jus oahppis leat oappát ja vieljat eará luohkáin, skuvllain, vejolaččat mánáidgárddis, de sáhtta leat ávkkálaš ovttasbargat.

Váldde oktavuoda mánáin/nuorain

• Mital oahppái ahte don dieđát.

- Huma ohppiin guovttágaska, ovdamearkka dihte skuvladiimmu manjel.
- Mital geas don gullet.
- Mital maid don dieđát. *Omd. ahte du áhčči lea duođalaš buohcci dahje ahte váhnemat leaba fárren goabbat sadjái.*
- Sáhtta leat buorre šiehtadit oahppi-oahpaheaddjeságastallama oanehis áiggi siste.

• Oahppi-oahpaheaddjeságastallan:

- Lea dehálaš čielggadit ságastallama rámmaid ohppiin.
- Man guhká galgabeahtti ságastallat.
- Man birra sáhttibeahtti ságastallat.
- Jávohisvuodageasku
- Šiehtadit eanet ságastallamiid.
- Lea oahppi gii mearrida man birra son háliida hupmat rávisolbmui, ja lea dehálaš ahte dovdá son beassá mearridit.

Ságastallamis sáhtta oahppi mitalit dan maid ieš háliida. Olu mánát eai bállo hálit hupmat dan birra mii lea lossat. Dohkket dan, muhto daja mánái dan maid oainnát go ii hálit hupmat. *Mun oainnán ahte it hálit hupmat dan birra dál. Mun ipmirdan ahte lea lossat dutnje, muhto mun háliidan áinnas veahkehit du jus sáhtán.*

- Sáhttibeahtti šiehtadit omd. ahte oahppi beassá mannat olggos jus diimmus šaddá lossat, sáhtta váldit olbmá vel mielde.
- Jeara oahppis háliida go son ahte luohkká galgá diehtit, fála dan ja láže diliid dasa.
- Fála eanet ságastallamiid oahppái. Šiehtat vejolaččat fásta ságastallamiid.
- Lea seamma dehálaš čielggadit goas ii hálit hupmat dan birra, go ahte fállat ságastallamiid. Olu mánáide geat leat morrašis ja headis, lea skuvla friddjabáiki gos eai hálit muittuhusaid daid lossa áššiid birra. Dat lea das sáhka ahte oahppi ferte beassat dovdat ahte sus lea kontrolla dilálašvuodas.
- Ásat vejolaččat oktavuoda earáiguin geaiguin máná/nuorra sáhtta hupmat: dearvvašvuodadivššáriin, ráđdeaddiin, PP-bálvalusain, Borasdávdaserviin jna. Dávjá lea lunddolaš ahte lea dearvvašvuodadivššár dahje eará gii doallá dáid ságastallamiid ohppiin.
- Leage áicil friddjagoartiliin, geahča vázza go oahppi akto. Muhtun mánát geassádit eret earáin go sis lea lossat.

7-jahkášaš nieiddaš geas unnavieljaš lea duođalaš buohcci: "Buorre akto hupmat oahpaheddiin. Son jearrá movt muinna manná."

- Leage olámuttos jus máná/nuorra háliida hupmat duinna, ale vuordde beare olu sus.
- Ráhkát loggagirjji oahppi ja oahpaheaddji gaska. Olu skuvllat ja oahpaheaddjit atnet loggagirjjiid go ságastallet ohppiiguin. Juohke oahppis lea sierra loggagirji masa čállet maid háliidit ja oahpaheaddji vástida dasa. Sáhtta leat buorre vuohki gulahallat ohppiiguin, erenoamážit jus eai hálit hupmat dan birra mii sidjiide lea lossat.

Berre go luohkká beassat diehtit?

Skuvla ja olbmát leat hui dehálaččat ja guovddážiis mánáid ja nuoraid beaivválaš eallimis. Olu mánáid mielas lea buorre jus sin olbmát luohkás dihtet dávdá birra ja movt sis lea ruovttus dál, ja eará mánát ges eai hálit makkárga fuomášumi dan birra ja sin mielas lea doarvá go lagamus olbmát dihtet. Mánát leat iešguđetláganat ja fertejit beassat ieža mearridit geat ja movt sii galget gullat bearraša dilálašvuoda birra. Sihke mieloohppiin ja oahpaheddjiin sáhttet leat olu jearaldagat dakkár dilálašvuodas. Mii diehtit vásáhusaid vuodul ahte go mitala skuvlaoappáide ja -vieljaide ja oahpaheddjiide dili birra, de šaddá eanet ipmárdus oahppi ođđa dilálašvuoda hárrái.

- Ulbmil muitalemiin lea buoridit oahppi skuvlaárgabeaivvi.
- Dávjá mitalit oahppit ieža sin buoremus olbmáide dilálašvuoda birra. Muhtomin lea dat doarvá.
- Eará háviid ges sáhttá leat ulbmillaš ahte olles luohkká diehtá seamma.
- Go muhtun ohppiin leat váttis eallindilálašvuodát, de sii dávjá dovdet aktonassan. Go mitala mieloohppiide dan birra mii lea dáhpáhuvvan, de dat sáhttá čatnat oahppái oktavuodaid luohkás vai oazžu eanet sosiála doarjaga.
- Rievttes dieđut sáhttet bissehit vejolaš šlárvvaid ja boasttuipmárdusaid. Jus oahppis jearahallet olu ja kommenterejit olu dan birra maid vásiha, de sáhttá leat ávki oahppái mitalit luohkkái.
- Oahppis sáhttet leat reakšuvnnat maid mieloahppit moitet, muhto maidda eai dieđe siva. De sáhttá leat veahkin sidjiide diehtit oahppi dilálašvuoda birra, vai ipmirdit buorebut.
- Dieđut sáhttet buktit eanet gierdevašvuoda jus oahppi dárbbasa erenoamášvuhtiiváldimiid.
- Oahppi ferte ieš mearridit mii luohkkái galgá mitaluvvot.
- Oahppi ferte ieš mearridit háliida go iežas váhnemiid dahje earáid doppe dalle go mitalit.

*Mánát Treffpunkt-čoahkkaneamis (Borasdávbasearvvi čoahkkananbáiki mánáide geat leat oapmahaččat):
“Lea ortnegis ahte luohkká diehtá, muhto muđui galgá leat eanemus lági mielde normála ja dábálaš.”*

Jus oahppi ja bearraš háliida ahte luohkká galgá beassat diehtit dilálašvuoda birra

- Luohkkálatnja lea oahppi arena dalle go galgá mitalit oahppi dilálašvuoda birra.
- Oahppi ferte beassat mearridit mii galgá dáhpáhuvvat.
- Ferte čielggaduvvot ohppiin ja bearrašiin maid galget mitalit.
- Ráhkkanahate máná jearaldagaide ja kommentáraide mat sáhttet boahit.
- Váldde vára eará mánáin joavkkus.
- Berre geahččalit heivehit nu ahte ieš oahppi geas lea sáhka, beassá leat mielde luohkás dalle go mitaluvvo su dilálašvuoda birra. Dat lea dehálaš čatnan dihte oktavuodaid ja vai mieloahppit besset doarjut su. De maid diehtá mii doppe daddju ja man birra luohkká jurddaša.
- Jus oahppi ii leat mielde, de ferte oahppái mitaluvvot vuđolaččat mii mitaluvvui ja maid luohkás dadje.
- Nuoramus ohppiid luohkái, berre eará mánáid dihte ovdagihtii mitalit sin váhnemiidda maid luohkás áigot mitalit.

Ovdamearka reivii maid sádde ruovttuide:

2A-luohká váhnemiidda/ovddasteddjiide

Nu go oallugat jo soitet diehtit, de lea Biera áhčči ožžon borasdávdda. Su áhčči bohtá leat olu buohcciviesus divššu dihte. Veahkehan ja doarjun dihte Biera eanemus lági mielde dán lossa dilis, de háliidit son ja su váhnemat ahte olles luohkká beassá diehtit áhčis dávdda birra. Mii áigut hupmat dan birra 2. diimmus ihttin. Mii háliidit ahte dii váhnemat diehtibehtet dan birra. Mánát soitet hupmat dan birra go bohtet ruoktot ihttin.

Ustitlaš dearvvuođat

Luohkkáoahtaheaddji:

Tlf. nr.:

Go pláne dákkár luohkkáságastallama, de lea dehálaš ahte oahppi ja bearaš besset mearridit makkár dieđuid galgá muitalit. Borasdávdasháldus lea guhkes hárrjaneapmi luohkkáságastallamiiguin borasdávddaid birra. Mii ávžžuhit ahte muitala vuoruid mielde oppalaččat dávdda birra ja ovttaskas oahppi dili birra go luohkás gieđahallá dakkár fáttá nugo duđalaš dávdda.

Evttohusat luohkkáságastallamiidda go muhtun oahppi bearašis lea duđalaš dávda dahje heahti

- Oppalaš dieđut dan dihto dávdda dahje dilálašvuoda birra
- Spesifihkka dieđut bearašlahtu vejolaš dávdda birra ja dan birra mii bohtá dáhpáhuvvat ovddosguvlui.
- Oppalaččat mánáid/nuoraid normála reakšuvnnaid birra geat leat oapmahaččat.
- Vejolaččat spesifihkka dieđuid oahppi reakšuvnna birra jus son háliida.
- Digaštallat luohkás movt mieloahppit sáhttet veahkehit go muhtumis luohkás lea váttis. Mouv čájehit beroštumi?
- Loahpas molsut fokusa daid eará ohppiide. Luohkás leat dábálaččat mánaga oahppi geat leat vásihan duđalaš dávddaid dahje eará heđiid ruovttuin. Go molsu fokusa dáinna lágiin, de normalisere dávddaid, ja dahká ahte oahppi geas lea sáhka, ii dárbbas dovdat iežas nu earáláganin.
- Lea dehálaš váldit vára sihke ovttaskas oahppis ja olles luohkás. Suokkardallet áinnas geainna sáhtášii hupmat go olmmoš ballá ja dárbbasa doarjaga.

Jus oahppi háliida dákkár luohkkáságastallama, de sáhtta oktavuodaoahpaheaddji ovttasbargat dearvvašvuodadivššáriin, ráđđeaddiin dahje eará resursaoahpaheddjiin skuvllas. Sáhttet maid gávdnot suohkanlaš resurssat mat sáhttet leat veahkin, omd. borasdávdakoordináhtor. Muhtun oktavuodain sáhtta PP-bálvalus, báhppa dahje organisašuvnnat nugo Borasdávdasháldus leat dehálaš ovttasbargoguoimmit.

Olu dilálašvuodain leat oahppit geat eai hálit rahpasit mitalit sin eallindilálašvuoda birra. Oahpaheaddjit leat liikká oaidnán ahte sáhtá leat riektá hupmat sullasaš fáttáid birra luohkás. Muhtun oahpaheddjiin leat buorit vásáhusat dainna ahte lohkat áigequovdilis girjjálašvuoda fáttá birra ja dan maŋgel digaštallat oppalaččat luohkás. Huma ohppiin dan birra. Oahppi soaitá háliidit guođdit luohkkálanja dan botta.

14. siiddus leat spesifihkka evttohusat movt lágídit luohkkáságastallama borasdávdda birra.

Evttohus luohkkáságastallamii go muhtun oahppi váhnen, oabbá dahje viellja lea jápmán

Go ohppiin jápmá lagasolmmoš, de lea lunddolaš ahte jávket skuvllas oanehaš dahje guhkit áiggi. Dábálaččat mitala oahpaheaddji eará ohppiide ahte omd. Biera eadni lea jápmán. Olu luohkáide lea lunddolaš hupmat dan birra movt sii sáhttet doarjut Biera ja čájehit ahte jurddašit su birra. Muhtumat háliidit tevdnet govaid, dahje oastit liđiid dahje juoidá eará Bierai ja su bearrašii. Soitet muhtumat su lagamus olbmáin háliidit doalvut Biera vissui daid. Maid galgá luohkká dadjat ja dahkat go Biera fas boahtá skuvlii? Oahpaheaddji berre juogo ringet dahje fitnat Biera luhtte, gullan dihte movt manná ja šiehtadit movt Biera háliida su galget vuostávdidit go fas boahtá skuvlii. Soitet muhtun olbmát sáhttit viežžat Biera ruovttus vai ii dárbaš akto boahit skuvlii ja luohkkálatnjii.

Čielggat luohkáiin ja sin váhneniiguin ahte geat vejolaččat galget fitnat hávdádeamis. Ávžžuhuvvo álo ahte oktavuodaoahpaheaddji fitná hávdádeamis oahppi dihte, vaikko ii dovdan ge su gii jámii.

Jus lea dárba dasa, ja oahppi ja bearaš háliidit dan, de sáhtá luohkká oazžut eanet dieđuid dan birra mii lea dáhpáhuvvan vai sii buorebut ipmirdit movt oahppis lea dál ja boahtá leat viidásit. Dalle sáhtá leat ulbmillaš doallat luohkkáságastallama. Jus lea sávahahtti, de sáhtá oahpaheaddji ovtasbargat dearvvašvuodadivššáriin, ráđđeaddiin dahje eará resursaoahpaheddjiin skuvllas dakkár luohkkáságastallamiin. Sáhttet maid gávdnot suohkanlaš resurssat mat sáhttet leat veahkkin, omd. borasdávdakoordináhtor. Muhtun oktavuodain sáhttet PP-bálvalus, báhppa dahje organisašuvnnat nugo Borasdávdasearvi leat dehálaš ovtasbargoguimmit.

- Ulbmil mitalemiin lea buoridit oahppi skuvlaárgabeaivvi.
- Go ohppiin jápmá váhnen dahje oabbá dahje viellja, de sii dájvá dovdet aktonassan. Go mitala mieloohppiide dan birra mii lea dáhpáhuvvan, de dat sáhtá čatnat oahppái oktavuodaid vai oazžu eanet sosiála doarjaga.
- Rievttes dieđut sáhttet bissehit vejolaš šlárvvaid ja boasttuipmárdusaid. Jus oahppis jearahit olu ja kommenterejit olu dan birra maid vásiha, de sáhtá leat ávkin oahppái mitalit luohkkái.
- Oahppis sáhttet leat reakšuvnnat maid mieloahppit moitet, muhto maidda eai dieđe siva. De sáhtá leat veahkkin sidjiide diehtit oahppi dilálašvuoda birra, vai ipmirdit buorebut.
- Dieđut sáhttet buktit eanet gierdevašvuoda jus oahppi dárbaša erenoamáš vuhtiiváldimiid.
- Oahppi ferte ieš háliidit ahte dollojuvvo dakkár luohkkáságastallan.
- Oahppi ferte ieš mearridit háliida go iežas váhneniiguin dahje earáid doppe dalle go mitalit.
- Čielggat konkrehtalaččat ohppiin ja bearrašiiin maid sii háliidit galgá daddjojuvvot.
- Spesifihkka dieđut dan birra ahte gii lea jápmán ja vejolaččat mii lea dáhpáhuvvan.

- Oppalaččat normála morašreakšuvnnaid birra, sihke daid birra mat bohtet dakkaviđe ja erenoamážit daid birra mat bistet guhká. Lea dehálaš ahte skuvlaoappát- ja vieljat besset diehtit ahte moraš bistá guhká ja ahte reakšuvnnaid sáhttet bohtit ja mannat mánga jagi.
- Vejolaččat spesifihkka dieđuid oahppi reakšuvnna birra jus son háliida.
- Digaštallat luohkás movt mieloahppit sáhttet veahkehit go muhtumis luohkás lea váttis. Movt čájehit beroštumi?
- Movt spesifihkalaččat sáhttá luohkká doarjut oahppi?
- Muhtumat háliidit unnimus lági mielde fuomášumi, ja earáid mielas ges lea buorre go mieloahppit jerret movt suinna manná.
- Loahpas molsut fokusa eará ohppiide. Luohkás leat dábálaččat mánga oahppi geat leat vásihan jápmimiid ja hávdáдемиid, vaikko eai soaitte ge nu lagas olbmot go oappát, vieljat dahje váhnemat. Go molsu fokusa dáinna lágiin, de normalisere dávddaid, ja oahppi geas lea sáhka, ii dárbbas de dovdat iežas nu earáláganin. Jápmiin lea lunddolaš oassi eallimis. Lea áibbas lunddolaš moraštit go massit muhtuma geasa leat buorit. Lea liikká dehálaš deattuhit ahte lea traumáhtalaš ja dramáhtalaš go mánná massá váhnema, oappá dahje vielja, ja dan ii álo sáhte buohtastahttit eará massimiiguin.
- Dás lea maid dehálaš váldit vára sihke dan oahppis geas lea sáhka ja eará ohppiin luohkás. Suokkardallet áinnas geainna sáhtášii hupmat jus oktage luohkás ballá ahte dat sáhttá sin bearrašiin maid dáhpáhuvvat.

Go oahppi váhnemis, oappás dahje vieljas lea borasdávda

Skuvla ja olbmát leat hui dehálaččat ja guovddážiis mánáid ja nuoraid beaivválaš eallimis. Olu mánáid mielas lea buorre jus sin olbmát luohkás dihtet dávdda birra ja movt sis lea ruovttus dál, ja eará mánát ges eai hálit makkárga fuomášumi dan birra ja sin mielas lea doarvái go lagamus olbmát dihtet. Mánát leat iešguđetláganat ja fertejit beassat ieža mearridit geat ja movt sii galget beassat diehtit bearraša dilálašvuođa birra.

Sihke mieloahppiin ja oahpaheddjiin sáhttet leat olu jearaldagat dakkár dilálašvuođas. Mii diehtit vásáhusaid mielde ahte go mitala skuvlaoappáide ja -vieljaide ja oahpaheddjiide dili birra, de šaddá eanet ipmárdus oahppi ođđa dilálašvuođa hárrái. Ulbmil muitalemiin lea bissehit vejolaš šlárvidat ja boasttuipmárdusaid dávdda birra ja buoridit oahppi skuvlaárgabeivviid.

Mánát Treffpunkt-čoahkkaneamis: "Buoremus dainna ahte luohkká diehtá, lea ahte mis eai de jearat nu olu dan dilálašvuođa birra mii mis lea ruovttus."

Luohkkáságastallamis sáhtta mitalit luohkkái ja oahpaheddjiide mii borasdávda lea, makkár divššu sáhtta oazžut vai dearvvašnuvvá ja makkár liigeváikkuhusat dávddas ja divššus sáhttet leat. Oahpaheaddji sáhtta ovtasbargat dearvvašvuođadivššáriin, ráđđeaddiin dahje muhtun resursaoahpaheddjiin skuvllas dakkár luohkkáságastallamiin. Olu oahpaheddjiid mielas lea buorre jus muhtun geas lea hárváepmi borasdávddain lea mielde, nugo omd. suohkanlaš resurssat nugo borasdávdkoordináhtor dahje borasdávduohccidivššár dahje organisašuvnnat nugo Borasdávdearvi.

Mii ávžžuhit geahččat krefforeningen.no jus háliida eanet dieđuid borasdávda birra.

Čielggadanságastallan

Luohkkáságastallama ovdal ferte oahpaheaddji, dearvvašvuođadivššár, borasdávdkoordináhtor dahje son geas lea ovddasvástádus ságastallat ohppiin ja váhnemiiguin čielggadan dihte.

Dat lea erenoamáš dehálaš sihke jávohisvuođageaskku dáfus ja vai oahppi lea ráhkkanan dasa ja dovdá alddis dadjamaša dilálašvuođas.

Dás ferte čielggadit ahte háliida go oahppi ahte luohkká beassá diehtit, makkár dieđuid bearaš háliida galget mitaluvvot ja gii dan galgá dahkat ja geat doppe galget leat. Ráhkkan oahppi gažaldagaide ja kommentáraide mat sáhttet bohtit ja jeara maid oahppi háliida ahte daidda galgá vástidit. Lea hui dábalaš ahte mieloahppit jerret bohtá go buohcci olmmoš jápmat dávddain. Dan dihte berre dan birra hupmat ovdagihitii ja jurddašit movt dasa galgá vástidit.

Muhtun oahppit háliidit ahte galgá dušše mitalit luohkkái ahte omd. áhčis lea borasdávda ja galgá oazžut divššu buohccivesus. Dalle sáhtta atnit eanas áiggi oppalaš dieđuide.

Eará háve ges háliidit oahppi ja bearaš ahte luohkká galgá diehtit eanet su birra gii lea buohcci ja dan dilálašvuođa birra mii bearrašis lea. Borasdávdearvi vásiha ahte mánáin ja nuorain geain leat duođalaš buohcci váhnemat dahje oappát dahje vieljat, ja dihtet ahte sii bohtet jápmat dávddain, dávjá lea dárbu mitalit dan luohkkái. Dat lea issoras lossa dilálašvuohta oahppái ja bearrašii. Oahppi soaitá oalle olu jávkat, geassádit eret olbmáin, ja sus soitet leat reakšuvnnat nu go váivi, hušša ja konsentrašuvdnaváttisvuođat, mat šaddet hui oinnolažžan skuvllas.

Evttohus luohkkáságastallamii:

• Oppalaš dieđut borasdávdda birra.

Dál lea dan mađe rabasvuohta borasdávdda birra ahte olu mánát vel vuosttaš luohkás maid dihtet juoidá dávdda birra. Muhto dávjá lea sis váilevaš ja muhtomin boasttumáhttu maid.

- Mii lea borasdávda?
- Movt dan oažžu?
- Leago ovttage sivva?
- Geat ožžot borasdávdda?
- Movt borasdávdda dikšu?
- Sáhtta go borasdávda njoammut?
- Leago borasdávda árbálaš?
- Sáhtta go borasdávddas dearvvašnuvvat?
- Sáhtta go borasdávddain jápmit?

Kjemomannen Kasper -girjji sáhtta atnit ja **Kreftforeningen.no**-siiddus leat filmmat maid sáhtta atnit.

Spesifihkka dieđut bearšahtu borasdávdda birra ja mii ovddosguvlui boahdá dáhpáhuvvat.

- Makkár borasdávda dahje gos rupmašis borasdávda lea.
- Makkár dikšu addojuvvo.
- Ferte go leat olu buohcciviesus, veadjá go hejot.

Boahhteáigi:

- Jáhkket go ahte buohcci olmmoš dearvvašnuvva fas, vai leago hui eahpesihkar? Vai eai go dieđe dearvvašnuvva go?
- Sáhtta go dan sávvat ahte fuomášit ođđa dálkasiid maiguin sáhtta dearvvašnuvvat? Vai lea go dávda nu duođalaš ja guhkás ollen ahte dihtet ahte son boahdá jápmit?

Loahpas molsu fokusa eará ohppiide.

Luohkás leat dábálaččat mánga oahppi geat leat vásihan duođalaš dávddaid dahje eará heđiid ruovttuin. Go molsu fokusa dáinna lágiin, de normalisere dávddaid, ja de oahppi geas lea sáhka, ii dárbbas dovdat iežas nu earáláganin.

- Lea dehálaš váldit vára sihke ovttaskas oahppis ja olles luohkás. Suokkardallet áinnas geainna sáhtášii hupmat go olmmoš ballá ja dárbbasa doarjaga.

Oppalaččat mánáid/nuoraid normála reakšuvnnaid birra geat leat oapmahaččat.

- Movt lea leat skuvllas go olbmoss lea váivi, lea olu maid jurddaša, ráfehisvuohta, lea hušas ja balus, ii ge nagot konsentreret ja vajáduhtta olu. Digaštala luohkáin movt mieloahppit sáhttet veahkehit go muhtumis luohkás lea lossat. Movt čájehit ahte mii beroštit? Mas lea ávki? Mas ii leat ávki?

Vejolaččat spesifihkka dieđuid oahppi reakšuvnnaid ja dárbbuid birra jus son dan háliida.

- Muhtumiid mielas lea ok ahte earát jerret movt manná.
- Earát eai hálit ahte skuvllas galget jearrat dahje hupmat dan birra.
- Muhtumat dajet ahte earát galget beare jearrat fas eará háve, omd. hástit stoahkat, vaikko vuosttaš háve eai háliidan.

Olu dilálašvuđain leat oahppit geat eai hálit rahpasit muitalit sin eallindilálašvuđa birra. Oahpaheaddjit leat liikká oaidnán ahte sáhtá leat riehta hupmat sullasaš fáttáid birra luohkás. Muhtun oahpaheddjiin leat buorit vásáhusat dainna ahte lohkat áigequovdilis girjjálašvuđa fáttá birra ja dan maŋnel digaštallat oppalaččat luohkás. Huma ohppiin dan birra. Oahppi soaitá háliidit guođdit luohkkálanja dan botta.

11-jahkásaš nieiddaš gean eatnis lea borasdávda mii lea guhkás ollen: "Dál sii ipmirdit man dihte mus lea muhtomin váivi ja čierun skuvllas. De váldet eará oahppit mu vuhtii go mus lea váivi, ja dat lea buorre."

Máná/nuora čuovvoleapmi

Dakkaviđe čuovvoleapmi

- Oahppit geat leat headis ja morrašis fertejit beassat leat skuvllas nu ahte eai dárbbas bargat nu olu.
- Sis sáhttet áigodagaid mielde leat iešguđetlágan dárbbut čuovvoleapmái nu go ságastallamiidda ja liige doarjagii skuvllas ja oahpaheddjiin.
- Sáhtta leat dárbu eanet resurssaide oahppi guovdu ja erenoamážit oahpaheaddji sáhtta dárbbasit eanet doarjaga.
- Oktavuođaoahpaheaddji sáhtta šiehtadit ohppiin ahte omd. ii jeara sus maidege diimmuin muhtin áigodaga.
- Leavssut sáhttet maid biddjojuvvot eret muhtin áigái. Oktavuođaoahpaheaddji sáhtta ráhkadit plána ohppiin ja váhnemiiguin dan birra ahte mainna berre bargat ja maid sáhtta bidjat eret muhtin áigái.
- Oahpaheaddji berre váldit veaháš gulul mearkkašumiiguin. Muite ahte lea dábalaš ahte sihke mánát ja rávisolbmot šaddet eanet muttiheamit go moraštit ja lea headis.
- Jus oahppi mielas lea váttis bargat leavssuiguin ruovttus, de sáhtta oahpaheaddji veahkkin organiseret leaksolohkama. Dat sáhtta leat skuvllas, SAÁO:s dahje muhtun skuvlaoappá dahje -vielja váhnemiid luhtte.
- Skuvla berre maid váldit gulul dan jus máná/nuorra jávká skuvllas go dárbbas leat su luhtte gii lea buohcci. Lea dehálaš ahte oktavuođaoahpaheaddji muitala oahppái ja váhnemiidda dan.
- Leat olámuttos oahppái jus son háliida hupmat. Ságastallat sáhtta go vázza olgun dahje go čohkkeda muhtin sierra sadjái gos lea ráfi.
- Go dárbbas ja háliida dan; gaskkustit oktavuođa earáiguin: dearvvašvuođadivššáriin, nuoraid dearvvašvuođastašuvnnain, sosiáloahpaheddjiin/ráđdeaddiin, PP-bálvalusain, MNP:in, priváhta psykologain, Borasdávdaservviin dahje eará organisašuvnnaiguin.
- Gávdnojit go morašjoavkkut dahje eará fálddagat mat sáhtáše leat ávkin oahppái? De berre gaskkustit oktavuođa jus oahppi ja váhnemat dan háliidit. Ovdamearka dasa lea Borasdávdasearvvi Treffpunkt-čoahkkaneapmi mánáide ja nuoraide. Gávnnat eanet dieđuid dan fálddaga birra 18. siiddus.

Čuovvoleapmi áiggi badjel – dávdda oktavuođas

Duođalaš dávda nu go ovdamearka dihte borasdávda, mielddisbuktá dávjá guhkes dávda- ja dikšunmannolaga. Lea oalle dábalaš ahte dávdahistorjá sáhtta báidnit olles skuvlamannolaga, diagnosa rájes vejolaš jápmima rádjái. Jus oahppi ruovttus lea dávda guhkesáiggi badjel, de ferte skuvla váldit dan vuhtii. Dávdagovva sáhtta rievdat, ja lunddolaččat dat čuohe oahppi beaivválaš eallimii. Lea dehálaš ahte psykososiála bargu skuvlla bealis lea jotkkolaš. Lea dehálaš doallat oktavuođa ruovttuin, ja eaktu dan bargui lea leat olámuttos oahppái ságastallat.

Lea kognitiivvalaččat gáibideaddji leat heahteredilis guhkesáiggi badjel, ja dákko lea dehálaš ahte oahpaheaddji pláne movt pedagogalaš barggus sáhtta láchit diliid ulbmillaččat oahppi ektui.

Go dávdadilálašvuolta vearáska, de gustojit seamma ráđit mat leat namuhuvvon 7. siiddus “Movt sáhtta skuvla veahkehit?”.

Muhtomin sáhttet oahppit geat vásihit duođalaš dávdada ja jápmima bearrašis, jávkat olu skuvllas. Jus lea nu, de berre árvosátnegirjái ja oahppoduođaštussii čállit mildosa mas mitala man dihte oahppi lea nu olu jávkan.

Čuovvoleapmi áiggi badjel – jápmima maŋnel

Moraš ii noga áiggi mielde. Mánná/nuorra ferte eallit dainna massimiin ja galgá oahppat eallit su haga gii lea jápmán. Dađistaga go mánná boarásnuvvá ja láddá, de sáhtta odđasis vásihit lossa morraša. Dat sáhtta buktit garra morašreakšuvnnaid vaikko leage vássán guhkes áigi (jagit) jápmima maŋnel. Oktavuodaoahpaheaddji sáhtta ságastallat dahje čállit loggagirjii ohppiin. Sáhtta leat buorre čállit girjái omd. ovdalaš juovllaid ja dalle go lea vássán jahki jápmima maŋnel, čájehan dihte ahte ii leat vajálduhtton.

12-jahkásaš bártnáš gii massii áhčis juste jagi áigi: “Mun jáhkán ahte mu oahpaheaddji ja luohkká leat vajálduhtán ahte áhčči lea jápmán, go ii oktage huma dan birra.”

Lea dehálaš vurket muitui goas jápmin dáhpáhuvai, guhkesáiggi čuovvoleami dihte. Ovdamearkka dihte miessemánu 17. beaivi, juovllat, beassážit, riegádanbeaivvit ja luomut, leat eatnasiidda posiitiiva áiggit. Dakkár bearrašiidda geat leat massán iežaset lagamusa, sáhttet dát beaivvit ja áiggit leat erenoamáš lossadat ja váddásat.

14-jahkásaš bártnáš gii massii áhčis sullii 8 mánu áigi: “Mun bessen fitnat dearvvašvuodadivššára luhtte maŋnel go áhčči jámii. Dat lei stuora veahkin munnje. Álggos ledjen doppe juohke vahkku, muhto dál in dárbbáš šat liikká olu. Muhto son láve muhtomin sihtat mu fitnat vai beassá gullat movt muinna manná, ja dat lea ok.”

Buorit rutiinnat áimmahuššat ohppiid geat leat morrašis ja headis

Sajáiduhttin hálddahas

Vai ohppiid čuovvoleapmi, geat vásihit earuheami, dávdda dahje jápmima, ii leat dušše ovttaskas oahpaheddjiid duohen, de lea dehálaš ahte bargu lea sajáiduhttin hálddahas ja skuvlla struktuvrrain. *Leat go min skuvllas doarvái buorit rutiinnat? Dárbbáša go ráhkadit doaibmaplána?* Dat lea guhkesáiggi ja jotkkolaš bargu. Muhtun dilálašvuodain sáhtta leat omd. dárbu bidjat liige resurssaid luohkáide gos lea oahppi morrašis ja headis. Okta ovdamearka dasa sáhtta leat guokte oahpaheaddji diimmus/luohkás, vai nubbi oahpaheaddji luvvejuvvo dasa ahte erenoamážit fuolahit dan oahppi. Sáhtta omd. mannat olggos ohppiin dahje čohkkedit humadit suinna. Lea dehálaš leat olámuttos oahppái jus son háliida hupmat oahpaheddjiin. Dat geainna oahppi vällje hupmat, berre sáhttit fállat ságastallamiid áiggi badjel. Oahpaheaddji sáhtta šiehtadit fásta ságastallamiid. Sáhtta maid ságastallat dárbbu mielde.

Resursajoavku/joavku skuvllas

Skuvllaide sáhtta leat ávkkálaš heahtejoavku dahje morašjoavku mii sáhtta doarjut ovttaskas oahpaheaddji váttis dilálašvuodain. Olu skuvllain leat ráđdeaddit ja spesiálapedagogat. Dakkár joavkkus berre diehttelasat maid leat dearvvašvuodadivššár mielde.

Moadde ovdamearka:

- “Skuvlajoavku” mas lea rektor/bearráigeahčči, PP-bálvalus, mánáidsuodjalus ja dearvvašvuodadivššár. Joavku deaivvada okte mánus. Dáppe sáhttet digaštallat anonyma áššiid/dilálašvuodaid. Go váhnemat/ovddasteaddjit leat dan dohkkehan, de sáhtta ášši meannuduvvot rahpasit máná namain. Doppe sáhttet suokkardit makkár veahki oahppái ja bearrašii sáhtta fállat ja gii dan sáhtta dahkat.
- “Doarjjajoavku” mas leat moadde oahpaheaddji ja dearvvašvuodadivššár. Galgá doaibmat kollegiadoarjjan. Doarjjajoavku lea fáldat bargoguoibmái geas lea oahppi heahstedilis/morrašis. Doarjjajoavku sáhtta:
  - doarjut bargoguoimmi
  - leat ságastallanguoibmi
  - váldit ovddasvástádusa muitalit bargoguoimmiide skuvlla doaibmabidjoplána birra
  - veahkehit bargoguoimmi čuovvulit ohppiid

Olggaldas resurssat

Eanas suohkaniin gávdnojit resursabuohccidivššárat mat sáhttet leat veahkkin dávddaid oktavuodas, ja olu suohkaniin lea maid virgáduvvon borasdávdakoordináhtor mii sáhtta leat buorre doarjjan go oahppi bearrašis lea borasdávda. Dát resursaolbmot sáhttet maid laktojuvvo skuvlaoktavuhtii, ja leat buorit ofelaččat čuovvolanbarggus.

Borasdávdda oktavuodas lagas bearrašis, lea Borasdávdašearvvis buorre hálddašanfáldat *Treffpunkt mii lea mánáid ja nuoraid váste geat leat gaskal 6 ja 16 jagi*. Dáppe besset mánat deaivvadit earáiguin geat leat sullasaš dilálašvuodain ja oadjebas jođiheddjiiguin geat sáhttet leat buorit doarjjan. Geahča áinnas kreftforeningen.no-siiddus gávdno go dát fáldat lahka.

Nuoraide badjel 15 jagi gávdno maid InK, Indirekte kreftrammet. Dat lea deaivvadanbáiki nuoraide geat leat oapmahaččat ja oarbásat, ja dan doaimmahit nuorat geat ieža leat oapmahaččat. Gos ja goas oainnát neahttasiidduin kreftforeningen.no ja ug.no.

Oahpaheaddjit ja earát geat dorjot sáhttet oažžut buriid rávvagiid ja bagadeami hárvánan fágaolbmuiin Borasdávdasearvvi ráđđeaddinbálvalusas. Telefvdna: 21 49 49 21, e-boasta: radgivning@kreftforeningen.no, čálašeapmi: kreftforeningen.no.

Sihkkarastit dieđuid skuvlii

Hušša skuvlabeivviin ii leat álo nu álki oaidnit ahte oahppit moraštit. Muhtomin sáhtta oahppi čájehan iešguđetlágan reakšuvnnaid alma nu ahte oahpaheaddji ii leat beassan diehtit rievdamiid birra ruovttudilálašvuodas. Olu oahpaheaddjit vásihit ahte sáhtta gollat guhkes áigi ovdal go skuvla beassá diehtit omd. duođalaš dávdda birra dahje earráneami birra.

Dan dihte lea dehálaš doallat rutiinnaid mat sihkkarastet ahte oahpaheaddjit ožžot dieđuid. Go bearaš lea headis, de ii leat álo diehttelas ahte sii fuomášit dan muitalit skuvlii.

Dan dihte sáhtta leat buorre muitalit váhnemiidda manne dat lea dehálaš, ja makkár dilálašvuodain dii oahpaheaddjit dárbbashepet doarvái dieđuid. Dat guoská rievdamiidda ohppiid eallindilálašvuodain mat bohtet čuohcat mánáid skuvlaárgabeaivái. Oahpaheaddjit dárbbasit dieđuid vai sáhttet doarjut ja veahkehit. Váhnemat ja oahppit fertejit beassat diehtit skuvladearvvašvuodabálvalusa ja eará vejolaš resurssaid birra skuvllas, ja makkár veahki dat sáhttet fállat.

Dilálašvuodát go skuvla sáhtta muitalit man dehálaš lea addit dieđuid:

- Kártenskovvi skuvlaálgima oktavuodas ja go ođđa oahppit álget skuvlii - skuvladearvvašvuodabálvalusas
- Váhnenčoahkkimat skuvlaálgima oktavuodas ja manjel
- Čálalaš dieđut váhnemiidda geaid ii deaivva
- Oahppi-/váhnenságastallan/konferánsat
- Jus skuvllas lea giha mas sávvet buresbohtima, de sáhtta dasa dan lasihit

Dakkár diliin sáhtat ovdamearkka dihte jearrat čuovvovaččat:

Leago mihkkege dáhpáhuvan oahppái dahje lagas bearrašis mii sáhtta čuohcat skuvlaárgabeaivái? Lea dehálaš ahte oahpaheaddji beassá dan diehtit vai sáhtta doarjut ja veahkehit dan oahppi gii dan dárbbas.

Doallat rutiinnaid bargosajis mat dahket ahte dieđut ollejit viidáseappot. Unnimus gáibádus ferte leat ahte oktavuodaoahpaheaddji lassin, de ferteba rektor ja bearráigeahčči oažžut seamma dieđuid.

Ovdamearka čálalaš dieđuide mat sádde váhnemiidda skuvlajagi álggus:

Dieđut váhnemiidda/ovdasteddjiide mánáid ja nuoraid áimmahuššama birra geat leat morrašis ja headis.

Go mánát/nuorat vásihit dramáhtalaš dáhpáhusaid sin eallimis, de lea dábálaš oažžut morašreakšuvnna. Dakkár dáhpáhusat sáhttet leat:

- *Go máná ieš dahje muhtin lagas bearašlahttu oažžu duođalaš dávdá.*
- *Bearašlahttu psyhkalaš gillámuš.*
- *Gárrenmirkováttisvuohta bearrašis.*
- *Go máná váhnen, oabbá, viellja dahje eará lagasolmmoš jápmá.*
- *Earráneapmi ja eará earut.*

Sin morašreakšuvnii lea dehálaš ahte muhtun oaidná sin ja váldá vára sis, vai besset gieđahallagoahtit morraša.

Mánát leat skuvllas olu diimmuid beaivvis. Mánát dárbbášit ahte soames sáhttá doarjut sin. Muhtun mánát eai hálit fuomášumi sin dilálašvuođa hárrái, muhto lea goitge dorvvolaš sidjiide ahte oahpaheaddji diehtá ahte sis sáhttá leat lossat ruovttus, ja ahte oahppi rahčá reakšuvnnaiguin.

Lea dehálaš ahte váhnenat/ovdasteaddjit váldiba oktavuoda oahpaheddiin muitalit jus máná eallindilálašvuohta lea rievdan.

Rievdamat/skuvlla lonuheapmi

Dađistaga go máná láddá ja vásiha ođđa dáhpáhusaid eallimis, de sáhttet šaddat fas garra morašreakšuvnna vaikko leage vássán guhkes áigi (jagit) jápmima maŋgel. Lea hui dehálaš ahte ođđa oahpaheaddjit besset diehtit maid máná lea vásihan ja goas dat geavai. Muital ohppiidmáhpas movt don oahpaheaddjin leat čuovvulan oahppi.

Fertet sihkkarastit ovtta mánáin/nuorain ja bearrašiin ahte muitalat dieđut viidásit. Deattut oahppái ja bearrašii man dehálaš dat lea ahte dieđut sirdojuvvojit

- mánáidgárddis skuvlii
- oahpaheaddjis oahpaheaddjai
- mánáidskuvllas nuoráidskuvlii
- joatkkaskuvlii
- fárrema oktavuodas

Oahpaheaddji sáhttá leat buoremus doarjja mánáide ja nuoraide headis ja morrašis.

Girjálášvuohta

FÁGAGIRJJIT

- Bugge, Renate Grønvold   Når krisen rammer barn og unge. Cappelen Damm 2008
- Bergem Anne Kristine   Da pappa fikk kreft. Fagbokforlaget 2014
- Bergem, Anne Kristine   Pappa har rare tanker i hodet sitt. Fagbokforlaget 2013
- Dyregrov, Atle   Barn og traumer. Fagbokforlaget 2010
- Dyregrov, Atle   Beredskapsplan for skolen. Fagbokforlaget 2008
- Dyregrov, Atle   Sorg hos barn. Fagbokforlaget 2006
- Dyregrov, Atle   Kva skjer når vi dør? Å snakke med barn om døden. Gyldendal 2010
- Dyregrov, Atle   Å ta avskjed. Ritualer som hjelper barn gjennom sorg. Fagbokforlaget 2010
- Dyregrov, Atle,
Gjestvang, Birgitte ja
Slagsvold, Marit   Ung sorg. Unges egne historier om sorg.
Aschehoug forlag 2008
- Eide, Gunnar ja
Rohde, Rolf   Sammen så det hjelper. Metoder i samtaler med barn, ungdom og familier.
Fagbokforlaget 2009
- Ekvik, Steinar   Tårer uten stemmer. Når barn er blant dem som sørger. Verbum 2010
- Haugland, Bente
Storm Mowatt; Ytterhus,
Borgunn ja Dyregrov Kari   Barn som pårørende. «Sykdom, ulykker og kriser har alltid et familieperspektiv.
Det minner forfatterne av denne kunnskapsrike boken om på hver side. De
stiller det viktigste av alle spørsmål: Er det barn der?» Abstrakt forlag 2012
- Kræftens bekæmpelse   Om sorg. Undervisningsmateriale for barn og ungdom. 1996–2006 – cancer.dk
- Raundalen, Magne ja
Jon Håkon Schultz   Kan man snakke med barn om alt? Pedagogisk forum
- Vallesverd, Vibecke
Ulvær ja Thorsen,
Iselin Kleppestø (Red.)   I for store sko. En tekstsamling om barn i omsorgsroller.
Hertevig forlag 2014

DUTKANRAPORTTAT

- Dyregrov, Atle ja
Dyregrov, Kari   Barn og unge som pårørende ved kreft. Hvordan kan barns situasjon og
foreldres omsorgskapasitet styrkes i et rehabiliteringsperspektiv? 2011

NUORAIDE

- Borgenvik, Gerd   Som stjerner på himmelen. Lunde 2001
- Gaarder, Jostein   I et speil, i en gåte. Aschehoug 1993
- Lian, Torun   Bare skyene beveger stjernene. Aschehoug 1994
- Magnus, Jon ja Holt, Anne   Gamle gråmann. Aschehoug 2002
- Ranheim, Unni   Vær der for meg, om ungdom, død og sorg. Tell 2002
- Talvik, Liina   Duften av vanilje. Aschehoug 1999

MÁNÁIDE

Bø, Victoria ja Gjerstad, Ragnhild	Selma og dagen som ble grå. Gyldendal 2008
Duner, Anna	«Regnbuevær». Om barns sorg over å miste søsken. IKO forlag 2001
Farstad, Kristin	«De gode strålene». En bok for barn om kreft og strålebehandling. Borasdávðasearvi 2015
Høgsted, Rikke	«Til minne om ...» – en minnebok for barn og unge som har mistet noen. Gyldendal
Kaldhol, Marit	Og låste med en hengelås. Det norske samlaget 1991
Lindgren, Astrid	Brødrene Løvehjerte. Damm 1974
Moen, Torhild	Stjerneknapper i vinterlys. Luther 2000
Motzfeldt, Helle	Kjemomannen Kasper. Kreftforeningen 1998
Nystrøm, Carolyn	Ellen tar farvel. IKO-forlaget 1991
Rye, Nils-Einar ja Slyngstad, Jarle	Så rart å døy. Genesis Forlag 1999
Rygg, Eli	Hvor gammel blir en bølge. Gyldendal 2000
Sandemose, Iben	Englepels. Cappelen 1995
Skeie, Eivind	Sommerlandet – En fortelling om håp. Luther forlag 1985
Susanne 8 år	«Tenkeboka – Det blå hjerte». Uranus 2006
Vinje, Kari	Pelle og de to hanskene. Luther 1999
Aasmundtveit, Anne Kristin	«Gule roser til pappa» En fortelling til trøst for barn og voksne i sorg. IKO 2006

FILMMAT

Borasdávðasearvi «Jack og døden» En film laget av barn til barn om døden.

Neahttasiidduin **kreftforeningen.no** ja **barnsbeste.no** leat eanet filmmat fáttá birra.

Borasdávdearvi lea okta dain stuorimus geavaheaddje- ja beroštusorganisašuvnnain Norggas. Mii leat mearkkašahtti servodataktevra ja stuora miellahttoorganisašuvdna dearvvašvuodasuorggis.

Lea go mihkkege maid háliidat diehtit borasdávdda birra? Geahča kreftforeningen.no
Neahttasiiddus kreftforeningen.no gávnnat ođasmáhttojuvvon dieđuid borasdávddaid, divššuid, fálaldagaid ja vuoigatvuodaid birra ja eastadeami ja dutkama birra.

Sáhttit go veahkehit du?

Borasdávdearvvis leat iešguđetlágan fálaldagat borasdávdebuhcciide ja oapmahaččaide miehtá riikka. Sáhtát váldit oktavuodá minguin tlf. bokte 21 49 49 21 dahje čálašeami bokte kreftforeningen.no-siiddus jus háliidat hupmat dahje čálašit njuolga muhtun fágaolbmuin. Dáppe leat spesialistadearvvašvuodadivššárat, láhkačeahpit ja sosionomat geat sáhttet veahkkin ohcat dutnje ođđa vejolašvuodaid.

Borasdávdearvi ovttasbargá mánggaid pasieanta- ja dássásašolmmošorganisašuvnnaiguin mat ovddastit borasdávdebuhcciid ja oapmahaččaid. Dáppe gávnnat viiddis fálaldagaid nu go earret eará fágalaš ja sosiála čoahkkanemiid, kurssaid ja konferánssaid. Searvvis lea maid bures organiserejuvvon dássásašolmmošbargu man duogášjurdda lea ahte sáhttá addit doaivaga ja veahki go hupmá muhtumiin gii lea vásihan leat borasdávdebuhcci dahje gii lea borasdávdebuhcci oapmahaš.

Varde-guovddážat

Borasdávdearvi ovttasbargá mánggaid universitehtabuohcciviesuiguin ja leat ásahat Varde-guovddážiid fállan dihte borasdávdebuhcciide ja oapmahaččaide ollislaš borasdávdefuolahusfálaldaga. Varde-guovddážat gávdnojit mángga sajis riikkas. Loga eanet neahttasiiddus vardesenteret.no.

Borasdávdearvvi fálaldagat miehtá riikka

Mis leat kantuvrrat mángga gávpogis. Dáppe organiserejuvvojit iešguđetlágan fálaldagat: Romsa, Troandin, Bergen, Stavanger, Kristiansanda, Hamar, Tønsberg ja Oslo. Geahča čujuhusa kreftforeningen.no:s dahje ringe 21 49 49 21.

Háliidat go veahkehit?

Šatta miellahttun dahje ane muhtun min iešguđetlágan addinvejolašvuodaid. Sádde sms MEDLEM nummárii 2277 (360,- jahkáii) dahje mana kreftforeningen.no:ii.

Treffpunkt lea deaivadanbáiki mánáide ja nuoraide gaskal 6 ja 16 jagi geain lea duodalaš dávda bearrašis dahje leat massán muhtuma. Dáppe besset mánát hupmat guhtet guimmiideasetguin ja rávis jođihedjiiguin sin dilálašvuodaid birra. Ságastallama lassin leat doppe doaimmat ja borramuš.

Ung Pårørende lea deaivadanbáiki nuoraide gaskal 15 ja 35 jagi geain lea duodalaš dávda bearrašis dahje leat massán muhtuma. Doaimmaid ja deaivademiid bokte láchčojuvvojit dilis buori ovttastallamii ja vejolašvuhtii juogadit jurdagiid ja vásáhusaid earáiguin geat leat seammalágan dilis. Deaivadanbáikki jođihit eará nuorat geat leat vásihan leat oapmahaččat muhtumii geas lea borasdávda.

Geahča gos ja goas neahttasiidduin **kreftforeningen.no** ja **ung.no**

GUOVDAGEAINNU SUOHKAN
Kautokeino kommune
Kreftkoordinator

Sámegillii jorgalan:
Inger Máret Ánne Eira

SÁMEDIGGI SAMETINGET

KREFTFORENINGEN

DEARVVAŠVUOĐADIREKTORÁHTTA
Telefovdna: 07877, E-boasta: post@kreftforeningen.no
kreftforeningen.no